

BATAVIA ACADEMICA

BULLETIN
VAN DE NEDERLANDSE WERKGROEP
UNIVERSITEITSGESCHIEDENIS

II (1984) 2

APA - HOLLAND UNIVERSITY PRESS
AMSTERDAM & MAARSSEN

E. KEGEL-BRINKGREVE

DE ROL VAN DE RETORICA IN BOERHAAVES *ORATIONES*

De loopbaan van Herman Boerhaave, misschien wel de beroemdste medicus die Nederland ooit heeft voortgebracht, is nauw verbonden geweest met de Leidse Universiteit. Aan die Universiteit heeft hij theologie gestudeerd in de jaren '80 van de zeventiende eeuw; daarna is hij omgezwaaid naar de geneeskunde, een studie die hij in 1693 voltooide. In 1701, toen hij dus al een aantal jaren als arts in Leiden was gevestigd, kreeg hij een lectoraat in de medische faculteit aangeboden. Vanaf dat tijdstip steeg zijn ster snel. Drie professoraten werden hem opgedragen, successievelijk in de botanie, de klinische geneeskunde en de chemie; tweemaal werd hij gekozen tot rector magnificus, wat in deze periode als een eervolle onderscheiding beschouwd mocht worden.

In al deze hoedanigheden als student, lector, beginnend en scheidend hoogleraar, en als rector magnificus, heeft hij Oraties uitgesproken - vaak omdat de gewoonte dat eiste, maar ook wel op eigen initiatief¹. Er zijn negen van deze Oraties; van acht daarvan hebben professor Luyendijk-Elshout en ik het vorig jaar vertalingen gepubliceerd, voorzien van inleidingen en noten.

Bij de voorbereiding van deze uitgave hebben we de ervaring opgedaan dat het werk pas goed op gang kwam toen wij de Oraties plaatsten in het kader van de retorische traditie. Was het tevoren moeilijk om greep op de materie te krijgen, de structuur van de Oraties te begrijpen, - de analyse bleek geen moeilijkheden meer op te leveren als men rekening hield met het begrippensysteem en de voorschriften van de retoriek. Alle Oraties konden worden ondergebracht in de drie categorieën, door Aristoteles onderscheiden²; in alle was de geijkte

1) *Boerhaave's Orations, translated with Introductions and Notes*, by E. Kegel-Brinkgreve and A.M. Luyendijk-Elshout, Leiden 1983 (hierna aangeduid als BO.), pp. 18, 85, 180.

2) Over de drie *genera dicendi*, cf. H. Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, 2e ed., 1973 (hierna aan te duiden als Lausberg), §§ 59-65; BO., pp. 2-4.

opbouw aan te wijzen: de inleiding, *exordium*, waarin de *propositio*, aankondiging van het thema; dan de *narratio*, de feiten of uitgangspunten waarop het betoog gebaseerd zal zijn; daarop volgt de kern van de rede, de *argumentatio*, verdeeld in: *probatio*, de positieve bewijsvoering en, negatief, de *recusatio*, weerlegging van eventuele argumenten van de tegenstander; en tenslotte volgt dan nog de *peroratio*³. Passages die ons eerst voor moeilijkheden plaatsten omdat ze slechts zijdelings verband hielden met het hoofdthema bleken te vallen onder het hoofd *digressio*, en daarmee werd veel duidelijk, zowel ten aanzien van de plaats waar ze ingelast werden, als wat betreft hun functie in het geheel. Maar ook werd ons duidelijk hoe ver deze Oraties door hun retorische vormgeving afstaan van een moderne academische rede. Op dit verschil willen we hier nader ingaan, en voor een goed begrip daarvan is het nodig eerst iets te zeggen over de retorische traditie in het algemeen.

Retoriek pretendeert meer te zijn, is ook meer, dan wat wij onder 'welsprekendheid' verstaan, dat wil zeggen: de gave om op virtueuze en voor het gehoor boeiende wijze met de taal om te gaan. Het is een *τέχνη*, een *ars*, met een lange traditie, waaraan veel beroemde namen zijn verbonden: Aristoteles, Cicero, Quintilianus; er zijn ook nog talloos vele tractaten en handboeken van minder bekende, maar in hun tijd invloedrijke auteurs; ook in de Renaissance worden nog *Retorica's* geschreven.

De retoriek heeft, zeker in de Romeinse wereld, hoge idealen. De volmaakte orator is een 'vir bonus, dicendi peritus'⁴; en de 'peritia dicendi' impliceert dat hij zijn stof geheel beheerst; omdat hij in principe over alles het woord moet kunnen voeren, betekent dit, dat hij ook kan bogen op een veelomvattende eruditie⁵. Deze ethische en culturele oriëntatie ondersteunt de claim van de retoriek dat zij bij uitstek het kader is waarin de jeugd haar opvoeding moet ontvangen. (Het eerste boek van Quintilianus' *Institutio Oratoria* is dan ook gewijd aan de ontwikkeling en opvoeding van het jonge kind). Die oriëntatie valt te verklaren uit het feit dat de retorica juist op dit gebied van de intellectuele vorming van de jeugd een machtige rivaal heeft: de filosofie. Vanaf Plato hebben filosofen

3) De specifieke verschillen tussen de peroraties in een klassieke en in een academische rede worden besproken BO., p. 11; p. 304, n. 209.

4) Een uitspraak van Cato, geciteerd in Quintilianus, IO. 12.1.1.

5) Cicero, *de or.* 1.6.20: 'nemo poterit esse omni laude cumulatus orator nisi erit omnium rerum magnarum atque artium scientiam consecutus'.

kritiek op de retorica, die zij hooguit een plaats willen toekennen onder de *artes pueriles*, de vaardigheden die het kind zich eigen moet maken eer het rijp is voor de werkelijk belangrijke filosofische studie. En de retoriek draait de rollen om; voor de retoricus is filosofie een onderdeel van de algemene vorming, maar weer alleen als propedeutische training⁶. Men zou misschien kunnen zeggen dat uiteindelijk de retorica op punten gewonnen heeft: ze heeft een overheersende rol in de Romeinse opvoeding in de Keizertijd, overleeft in het Middeleeuwse *trivium*, en Boerhaaves Oraties tonen mijns inziens duidelijk aan dat de traditie omstreeks 1700 nog zeer levenskrachtig was.

Nu is de 'vir bonus' in de antieke wereld natuurlijk niet alleen maar iemand die in zijn privéleven hoge ethische waarden handhaaft, maar ook, en eigenlijk in de eerste plaats, iemand die deze waarden in het openbare leven voorstaat: de mens is een 'politiek wezen', om met Aristoteles te spreken⁷. Het is het gewicht dat men toekent aan de taak en rol van de vrije staatsburger (die dus is opgevoed in de 'artes liberales') die de invloed van de retorische vorming in de context van de Atheense stad-staat en later van de Romeinse republiek historisch begrijpelijk maakt. Politieke besluiten werden genomen in de volksvergadering, rechtszaken beslist door een zeer talrijke jury⁸. Als men dan in zo'n situatie het woord voerde en de menigte wist te overtuigen, leidde dat tot politieke invloed; als illustratie hoeven we alleen maar de namen van Demosthenes en Cicero te noemen. Maar retoriek wordt alleen dan een reële machtsfactor als zij haar doel werkelijk bereikt; en dat doel is de overreding, de *persuasio*⁹.

Dat gericht zijn op het te bereiken resultaat heeft een aantal positieve aspecten. Het impliceert bijvoorbeeld wat we al even noemden,

6) Zie Quint. IO. 1.pr.9, sqq. over de relatie tussen filosofie en retorica; ook Cicero *de or.* 1.12.53 sqq.; 1.15.68-69; 3.20.76 sqq.

7) Een *πολιτικὸν ζῷον*, Arist. *Pol.* I.2, 1253a. Nadruk op het 'politieke' aspect van de ideale orator ook in Quint. IO. 1.pr.10: 'vir ille vere civilis et publicarum privatarumque rerum administrationi accommodatus, qui regere consiliis urbes, fundare legibus, emendare judiciis possit, non alius sit profecto quam orator'.

8) De *δικαστήρια* hadden 500 à 600 leden.

9) Dit staat ook centraal in Aristoteles' definitie van de retorica, *Rhet.* I.2, 1355b: 'de bekwaamheid om in ieder geval de toepasselijke middelen tot overreding te onderscheiden'; en Isidorus *orig.* 2.1.1, geeft een definitie waarin alle elementen: spreekvaardigheid, het politieke aspect, de overreding, en de ethische normen, fraai zijn samengevat: 'rhetorice est bene dicendi scientia in civilibus quaestionibus ad persuadendum iusta et bona'.

dat de spreker zich terdege in de materie moet inwerken, anders wordt zijn rede wat wij 'holle retoriek' zouden noemen¹⁰. Ook moet hij scherp analyseren wat de sterke en zwakke punten zijn van de zaak die hij wil aanvallen of verdedigen¹¹ en alvast rekening houden met wat de tegenpartij te berde zal kunnen brengen. De kracht van diverse categorieën argumenten, de psychologische effecten van verschillende stijlfiguren worden bestudeerd; een onderdeel van de retorica is ook de *memoria*, een mnemotechnische training die de redenaar in staat stelt om uit het hoofd te spreken en zo voortdurend voeling te houden met zijn gehoor. Kortom, men mag aannemen dat een grote praktische ervaring met het spreken voor een groot publiek, dat op een beslissende manier beïnvloed moet worden, de basis heeft gelegd voor de *ars* die dan in de handboeken gecodificeerd werd.

Maar in het kader van de *persuasio* spelen ook elementen mee die ons in de context van een *wetenschappelijk* betoog (wat Boerhaaves *Orationes* toch pretenderen te zijn) niet thuis lijken te horen. En het is misschien goed om daar even op in te gaan: wat verwachten we van een moderne hoogleraar als hij zijn ambt aanvaardt met het uitspreken van een Oratie?

Om te beginnen: een onderwerp dat in principe interessant is voor het gemengde gehoor, dus niet al te beperkt-specialistisch. Dat was niet anders in Boerhaaves tijd: een verklaring van zijn keuze van onderwerp is in alle Oraties in het *exordium* te vinden¹². Maar als die moderne Oratie dan gepubliceerd wordt, is er geen wezenlijk verschil met een wetenschappelijk artikel of essay. We verwachten ook van een Oratie dat die voldoet aan de normen die we geneigd zijn te stellen aan iedere wetenschappelijke verhandeling: presentatie van zakelijke, niet eenzijdig geselecteerde, en verifieerbare gegevens, zodanig geordend en in het verband van een betoog gebracht dat wij de spreker/schrijver kunnen volgen in de conclusie die hij daaruit dan trekt. Er worden als regel, net als bij een artikel, noten toegevoegd, die het in de tekst te berde gebrachte ondersteunen en de toehoorder, die nu lezer is geworden, alsnog in staat stellen de gegevens nog eens op hun mérites te beoordelen. Hier is nu al een eerste verschil te constateren met een Oratie van Boerhaave, die enkel en

10) Cic. *de or.* 1.6.20: 'oratio ... nisi subest res ab oratore percepta et cognita, inanem quandam habet elocutionem et paene puerilem'.

11) Over deze voorbereidende activiteiten van de orator, de *intellectio* en wat daarop volgt: *inventio*, *dispositio* etc., zie BO., pp. 5 sqq.; Lausberg, § 97.

12) Zie BO., p. 12.

alleen op het overtuigen van zijn toehoorders is gericht, in het *hic et nunc* van de uitgesproken woorden. Geen noten dus; en ook in de tekst zelf kunnen verwijzingen naar bronnen zeer vaag zijn, en citaten uiterst onnauwkeurig¹³.

Nu zijn dit betrekkelijke kleinigheden, al bezorgen ze een moderne commentator vele uren van (vaak vergeefs) zoeken naar spelden in hooibergen. Van meer belang is dat ook de argumentatie is afgestemd op het onmiddellijk effect, en daardoor de kritische lezer van vier eeuwen later als irrelevant, ontoereikend, of zelfs oneerlijk kan toeschijnen. Voor een beter begrip daarvan moeten we ons realiseren welke middelen de retorische theorie doeltreffend acht om *persuasio*, het effect van overreding, te bereiken. Er zijn drie procédés die om beurten toegepast moeten worden.

Allereerst, en dit is natuurlijk de hoofdzaak, is er het *docere*: de toehoorder in kennis stellen van de feiten en zakelijke argumenten die hem op rationele gronden tot de conclusie brengen dat de spreker gelijk heeft. Aan het *docere* is evenwel het risico van *taedium* verbonden: het publiek raakt verveeld en luistert niet meer. Omdat dit iets is wat de redenaar tot elke prijs moet vermijden, wordt het *docere* afgewisseld met *delectare* – bijvoorbeeld een geestige opmerking die de ontspanning van het lachen teweegbrengt, een boeiende anecdote en dergelijke. Als voorbeeld in Boerhaaves Oraties zou ik de *digressio* willen noemen, die voorkomt in de rede over het nut van de mechanica voor de medische wetenschap. Tegen het eind van die Oratie beschrijft Boerhaave zijn medisch ideaal in de vorm van een serie denkbeeldige schilderijen, waarin de medische student wordt afgeschilderd in de opeenvolgende stadia van zijn studie: een aanschouwelijke manier van presenteren die de wellicht verslapte aandacht van de toehoorders op een aansprekende manier geactiveerd kan hebben¹⁴.

Een tweede alternatief voor het *docere* is het *movere*, de introductie van het element van pathos: uiting geven aan emotionele reacties als woede, haat, vrees, medelijden, en die zo overbrengen op de gemoederen van de toehoorders. Ook hier een voorbeeld uit de *Oratio de certo comparando in physicis*. Het gaat over het natuurwetenschappelijk paradigma, zoals dat eigenlijk vanaf de Ionische

13) Zie bijvoorbeeld BO., p. 295, n. 46; p. 321, n. 21; p. 302, n. 176; p. 358, n. 66.

14) BO., pp. 115-118. De 'schilderijtentoonstelling' moet natuurlijk ook gezien worden tegen de achtergrond van de *ecphrasis*-traditie; cf. BO., p. 319, n. 94.

natuurfilosofie van kracht was: men postuleert eerste beginselen, ἀρχαί, *principia*, en bouwt daarop een theorie over de structuur van de ons omringende wereld. Boerhaave begint met een logische redenering die de onmogelijkheid daarvan moet bewijzen: wie die *principia* werkelijk zou kennen zou daarmee alwetend zijn, omdat hij dan meteen ook de opbouw van het hele universum zou doorzien. Een vrij moeilijke passage over een abstract onderwerp – het gevaar van *taedium* is niet denkbeeldig. Dus dan wordt het register van heilige verontwaardiging opengetrokken:

'Maar hier zou ik aan iedereen willen vragen of hij dit alles begrijpt? Of hij met zijn verstand dat geweldige ding kan bevatten dat het Universum is? Of hij, oneindig veel wijzer dan Prometheus, in staat is de werken van Zeus niet alleen na te bootsen, maar ze zelfs spontaan te bedenken en te creëren? Of hij met voorzienige blik de meest volmaakte werken der Natuur kan realiseren – niet met een blindelinge worp over de schouder, zoals Deucalion en Pyrrha, maar op de manier van Daedalus en Archimedes, met een tevoren gepland resultaat? Men zou zich schamen als men iemand kon vinden die zó weinig zelfkennis had, zo verstoken was van vrome bescheidenheid, dat hij zou menen dat te kunnen; of het moest zijn dat zo iemand in onmetelijke domheid de Goddelijke wijsheid zou willen evenaren, evenknie van de Giganten in zondige hoogmoed, en zich dus opmaakt om met Choroebus te wedijveren in zinneloosheid, om dan tenslotte het lot van de snoever Ixion te ondergaan'¹⁵.

Een toehoorder die het voorafgaande theoretische betoog niet meer heeft kunnen of willen volgen, zal allicht weer gegrepen worden door het pathos van deze passage, die abstracte fysische theorie vertaalt in termen van zondige hoogmoed die voor de val moet komen, door middel van een reeks indringende retorische vragen met de *ornatus*, 'pomp and circumstance', van de talrijke mythologische namen en toespelingen.

Zo zijn er meer passages die vanuit de retorische normen goed te verklaren zijn, al hebben ze weinig van doen met een zakelijk-wetenschappelijke argumentatie. Dat laatste valt dus onder het *docere*; maar ook als het om zulke feitelijke argumenten gaat stuiten we op merkwaardige feiten.

In de dialectische opzet van de meeste Oraties gaat het erom dat men een bepaalde zaak, stelling, *causa* in de retorische terminologie,

15) Zie BO., pp. 157-158 en n. 40 *ad loc.*

zo overtuigend mogelijk aanvalt of verdedigt. En de *utilitas causae*, het belang van die zaak, staat toe dat men mag verzwijgen wat daaraan afbreuk zou kunnen doen. Een eenzijdige, partijdige voorstelling van zaken wordt geaccepteerd; volledigheid en objectiviteit worden in zo'n pleidooi niet nagestreefd¹⁶. Van die mogelijkheid maakt Boerhaave herhaaldelijk gebruik, en het ligt voor de hand, al weer vanuit ons normbesef, om dat te zien als werkelijk wetenschappelijk falen – dus een veel ernstiger zaak dan de vage verwijzingen en de pathetische passages die we in het voorafgaande signaleerden.

Om te beginnen een paar kleine voorbeelden. In de rede die tot doel heeft de studenten in de medicijnen ervan te overtuigen dat de oude Hippocrates het nog steeds ten volle verdient om bestudeerd te worden moet de medische kennis van Hippocrates dus uitbundig geprezen worden. Als een van de bronnen van deze grote medische kennis vermeldt Boerhaave dat Hippocrates het materiaal over ziektegeschiedenissen in de tempel van Aesculapius op Cnidos bestudeerde en copieerde. Maar wat daar in de bronnen aan toegevoegd wordt, en door Boerhaave verzwegen, is dat Hippocrates na te hebben geprofiteerd van deze gegevens de tempel in brand stak, zodat niemand er daarna nog gebruik van kon maken¹⁷. Dit is natuurlijk een volkomen ongeloofwaardig verhaal, zoals zoveel biografische gegevens over beroemde personen die uit de Oudheid tot ons zijn gekomen; maar waar het om gaat is dat de spreker de positieve eerste helft van de anecdote gebruikt en het negatieve vervolg discreet verzwijgt. Een soortgelijk detail vinden we in de laatste Oratie waar aan een uitspraak van Alexander de Grote wordt gerefereerd. Die is terug te vinden in Plutarchus – met de vermelding er bij dat het zeer ongeloofwaardig is dat Alexander zoiets gezegd zou hebben. Ook dat wordt genegeerd; Boerhaave doet het voorkomen of het hier om een vaststaand historisch feit gaat¹⁸. Een ernstiger zaak is, weer in de rede over Hippocrates, dat een klassieke anecdote over het optreden van Hippocrates tijdens een epidemie door omissies en omzettingen zo 'bijgewerkt' wordt dat de passage een strekking krijgt die het origineel totaal niet had, maar die mooi past in het kader van Boer-

16) Over de *utilitas causae* en de daarmee samenhangende *brevitas*: Lausberg, §§ 290.1 en 308.

17) BO., p. 77; Introd., p. 58, n. 29 *ad loc.*

18) BO., p. 262, n. 100 *ad loc.*

haaves betoog¹⁹. Maar het meest frappante geval is de Oratie die Boerhaave als student hield, waarin de klassieke filosoof Epicurus wordt aangevallen op grond van het feit dat hij een genotzuchtige en immorele atheïst geweest zou zijn. Daar doortrekt deze partijdige en verdraaide manier van bronnengebruik het hele betoog, terwijl het zeker is dat Boerhaave alle gegevens tot zijn beschikking had van waaruit hij tot een zuiverder en objectiever oordeel had kunnen komen²⁰.

Nu zou men deze Oratie kunnen beschouwen als een jeugdzonde²¹, begaan door een volijverig theologisch student, die het atheïsme waar het maar de kop opstak in klassieke of moderne tijd wilde verdelgen – zoal niet te vuur en te zwaard, dan toch met alle vernijngige trucs die de retorica hem aan de hand deed. Maar de boven aangehaalde voorbeelden en nog meer gevallen waarin de geschiedenis gemanipuleerd wordt terwille van een onmiddellijk effect op de toehoorders²² doen toch vermoeden dat dit voor Boerhaave gelegitimeerd wordt door de retorische spelregels. Het gaat ook niet alleen om feiten uit de geschiedenis: ik wil nog één geval noemen uit de reden over de fysica, waaruit al eerder geciteerd werd.

Boerhaave is een aanhanger van de moderne empirische fysica van Newton; zoals al gezegd werd moeten de *principia* van de klassieke natuurfilosofie dus als ongeloofwaardig en ontoereikend worden voorgesteld. De spreker laat dus een aantal van deze beginselen de revue passeren om duidelijk te maken dat men daaruit niets zinnigs kan deduceren²³. Maar hoe gaat dat in zijn werk? Ieder *principium* wordt *apart* op de korrel genomen en dan als inadequaar verworpen; dus bijvoorbeeld achtereenvolgens de atomen, de lege ruimte, en de beweging. Maar nu is het zo, dat deze drie *samen* het klassieke atomistische model vormen: atomen bewegen in de ruimte, botsen, vormen grotere gehelen en na eindeloos veel combinaties, die geen levensvatbaarheid hebben en dus weer uiteenvallen, ontstaat dan tenslotte de redelijk stabiele cosmos. In deze theorie zijn dus die drie elementen alle drie aanwezig en onmisbaar; als men dat verband uiteenrukt en zo 'bewijst' dat niet één van de

19) Voor gedetailleerde analyse van deze passage, zie BO., pp. 58-60 en n. 36 *ad loc.*

20) Zie BO. *Epicurus*, Introd. spec. pp. 23-25; nn. 26, 123.

21) Het feit dat Boerhaave de Oratie zelf nooit heeft gepubliceerd zou men misschien mogen zien als een aanwijzing dat hij er zelf ook zo over dacht.

22) Zie BO., pp. 187-188 en spec. n. 44.

23) BO., pp. 158-165.

drie afzonderlijk als adequaat principe kan functioneren, dan is dat geen serieuze bestrijding van een theorie, maar een retorische kunstgreep.

Betekent dit nu dat we Boerhaave moeten afschrijven als iemand zonder wetenschappelijk geweten? Dat lijkt me onjuist; voor zover men kan oordelen over het karakter van iemand wiens leven zo ver terug in de historie ligt, was hij een bijzonder rechtschapen mens, een toegewijd arts en docent, met een grote toewijding aan de wetenschap.

Moet men dan ieder retorisch opgezet betoog als ongeloofwaardig en niet ter zake terzijde schuiven? Ook dat lijkt me te ver gaan. Ten aanzien van de retorisch gelegitimeerde partijdigheid in het algemeen kan men opmerken dat wanneer in de klassieke wereld een rede werd gehouden, ook de tegenstander de gelegenheid had om zijn versie van de feiten naar voren te brengen, wat in principe tot een zeker evenwicht leidde. Vanuit die situatie zijn de retorische voorschriften ten aanzien van de *utilitas causae* dus wel te begrijpen. En wat de Academische Oraties van Boerhaave betreft (waar men dus maar één kant van de zaak te horen krijgt) lijkt het me goed om onderscheid te maken tussen dat wat door de spelregels van de retorica wordt toegelaten, ook al weet de spreker eigenlijk beter, en de serieuze kern die in ieder van deze redes ook aanwezig is. De keuze van het onderwerp is vrij; dat is een van de kenmerkende elementen in een academische rede. Men kan en zal dus zeker een stelling kiezen die de overtuiging van de spreker weerspiegelt en die hem ter harte gaat. Daarvoor worden dan behalve sofistieke ook serieuze argumenten aangevoerd. Deze twee aspecten van een academische Oratie kunnen interessante gegevens opleveren ten aanzien van de denkwereld van de redenaar. Zo hebben we uit Boerhaaves Oraties kunnen opmaken dat zijn wetenschappelijk denken veel diepgaander beïnvloed is door de vooraanstaande figuren in de Engelse wetenschap van zijn tijd, als Bacon, Newton en Boyle, dan uit zijn zuiver medisch werk was gebleken.

In het voorafgaande heb ik geprobeerd aan te tonen dat de retorische voorschriften een belangrijke invloed hebben gehad op de vormgeving van Boerhaaves Oraties. Maar de redenaar Boerhaave is een bijzonder geval.

Ten eerste is het nogal uitzonderlijk dat we zoveel Oraties hebben van één auteur; en een onderzoek dat gebaseerd is op een grote

hoeveelheid materiaal zal eerder betrouwbare uitkomsten geven dan een analyse van één enkele redevoering.

Ten tweede kunnen we ook op andere gronden concluderen dat Boerhaave retorisch geschoold was: het is bekend dat hij tijdens zijn studie in de theologie colleges heeft gevolgd bij de hoogleraar in de retorica, Rijckius.

Men zou deze 'case-study' dus een speciaal geval kunnen noemen en er waarschijnlijk goed aan doen daaraan niet meteen vèrgaande conclusies te verbinden. Analyse van meer Oraties, in deze periode gehouden door hoogleraren, lectoren en studenten, is nodig eer men de vormende invloed van de klassieke retorica op academische redevoeringen naar omvang en importantie kan schatten.

AANKONDIGING VAN NIEUWE BOEKEN

Van filosofie tot experiment. Episoden uit de Utrechtse wiskunde en natuurwetenschap van Regius tot Jordan. Themanummer van het *Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 7/1 (1984), 1-59.

In deze speciale aflevering, ingeleid door L.C. Palm, worden vier momenten uit de geschiedenis van de Utrechtse universiteit gepresenteerd. Centraal staat de vraag hoe de exacte wetenschappen zich losmaakten van het aristotelische denken en steeds meer een proef-ondervindelijk karakter kregen. K. van Berkel beschrijft het onverkwikkelijke conflict tussen G. Voetius en Descartes en diens adepten rond 1640. H.J.M. Bos analyseert de wetenschappelijke en politieke standpunten van de Utrechtse hoogleraar wiskunde J.F. Hennert (1733-1813). H.A.M. Snelders schetst de organisatie van het onderwijs en onderzoek in de natuur- en scheikunde te Utrecht medio 19e eeuw. R.P.W. Visser bestudeert tenslotte de overgang van morfologie tot vergelijkende fysiologie in het zoölogisch onderwijs van de Utrechtse universiteit rond 1900.

M. Groen, *Het wetenschappelijk onderwijs in Nederland van 1815 tot 1980: een onderwijskundig overzicht*. Deel II: Maatschappelijke bevoegdheid. [Eindhoven University of technology research rapports 84-WM-002]. University of technology, Eindhoven 1984, 56 blz. ISBN 90 6778 002 2.

De auteur geeft een goed overzicht van de historische ontwikkeling sinds 1815 der wetenschappelijke bevoegdheden, die door universiteiten en hogescholen worden verleend: universitaire graden, onderwijsbevoegdheid (lerarenopleiding, ambten en bedieningen (notaris, arts, tandarts, apotheker, dierenarts, accountant)). Het rapport wordt afgesloten met een hoofdstuk over de uitbreiding en uitholling van het civiel effect en een korte literatuuropgave.

Astriik L. Gabriel, *History of Universities Collection*. The Medieval Institute University of Notre Dame, [1984], 50 blz.

Ter gelegenheid van zijn 76e verjaardag werd prof. Astriik L. Gabriel op 10 december 1983 door de huidige directeur en de medewerkers van het Medieval Institute van de University of Notre Dame dit boekje aangeboden, waarin zich een bibliografie van het wetenschappelijk oeuvre van prof. Gabriel bevindt evenals een lijst van de door deze geleerde verzamelde gemicrofilmde manuscripten.

Peter Classen, *Studium und Gesellschaft im Mittelalter*, herausgegeben von Johannes Fried. [Schriften der Monumenta Germaniae Historica, 29]. Hiersemann, Stuttgart 1983, XX, 305 blz. ISBN 3 7772 8343 6.

Bevat ten dele herdrukken van reeds verschenen artikelen, ten dele uitgaven van in de nalatenschap van de auteur aangetroffen manuscripten betreffende de geschiedenis van de middeleeuwse universiteiten en van de plaats van universitair gevormden in de middeleeuwse maatschappij.

Rijden en Varen. De uitvindingen van Sibrandus Stratingh Ez. 1735-1841. (n.a.v.) Tentoonstelling 16 april t/m 1 juni 1984. Universiteitsmuseum Groningen (7 blz.).

In kort bestek wordt het belang van S. Stratingh, hoogleraar scheikunde te Groningen, aangeduid als voorloper op het gebied van de toepassing van elektromagnetisme.

Het dagboek van de student Nicolaas Beets 1833-1836, uitgegeven, ingeleid en toegelicht door Peter van Zonneveld. [Achter het boek] Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum, Den Haag 1984, 278 blz.

De titel spreekt voor zichzelf. Deze goede uitgave van dit dagboek is van groot belang voor een ieder die de studentenromantiek en het literaire leven aan de Leidse universiteit tussen de jaren 1834-1837 nader wil leren kennen.

Universität und Gesellschaft. Themanummer van *Geschichte und Gesellschaft* 10/1 (1984).

Dit themanummer kan, door zijn gevarieerde methodologische aanpak (ideeënhistorisch, sociaal-historisch, kwantitatief), ook Nederlandse vakspecialisten waardevolle suggesties aan de hand doen voor een nieuwe benadering van de universiteitsgeschiedenis. Het bevat de volgende bijdragen:

Rainer Christoph Schwings: Universitätsbesuch im Reich vom 14. zum 16. Jahrhundert: Wachstum und Konjunkturen;

Rainer A. Müller: Aristokratie des Studiums? Bemerkungen zur Adelsfrequenz an süd-deutschen Universitäten im 17. Jahrhundert;

Peter Moraw: Humboldt in Gießen. Zur Professorenberufung an einer deutschen Universität des 19. Jahrhunderts;

Rüdiger vom Bruch: Universitätsreform als soziale Bewegung. Zur Nicht-Ordinarienfrage im späten deutschen Kaiserreich;

Hartmut Titze: Die zyklische Überproduktion von Akademikern im 19. und 20. Jahrhundert.

Ronald de Leeuw (red.), *Herinneringen aan Italië. Kunst en toerisme in de 18e eeuw*, uitgeverij Waanders, Zwolle 1984, 261 blz., geïll. ISBN 90 6630 022 1.

Deze tentoonstellingscatalogus raakt zijdelings de universiteitsgeschiedenis. Met name zij hier gewezen op de bijdrage van R. de Leeuw, "Nederlanders op Grand Tour" (blz. 11-33) en de inventarisatie van 18e-eeuwse reisjournalen naar Italië. Mevrouw dr. A. Frank-van Westrienen heeft bij de totstandkoming van deze tentoonstelling en catalogus een belangrijk aandeel gehad. Het hoofdaccent van het hier gebodene valt op de kunsthistorische aspecten van de reis naar Italië.

AANKONDIGING VAN CONGRESSEN

Het in de eerste aflevering van dit bulletin aangekondigde congres van de *International Commission for the History of Universities* in het kader van het 16e *International Congress of Historical Sciences*, zal plaatsvinden te Stuttgart, en wel, in afwijking van eerdere opgaven, op **donderdag 29 en vrijdag 30 augustus 1985**.

Belangstellenden kunnen nadere informatie verkrijgen bij het
Congress Project Management
Letzter Hasenpfad 61
D-6000 Frankfurt 70
tel. (0611) 63 29 44 en 61 21 10.

De Nederlandse werkgroep universiteitsgeschiedenis is met ingang van 1984 als nationale sub-commissie aangesloten bij de International Commission for the History of Universities, waarvan prof. mr. R. Feenstra een van de vice-voorzitters is. De werkgroep betaalt hiervoor een jaarlijkse contributie van Fs. 50.—.

HERDENKING FRANEKER UNIVERSITEIT

In 1985 zal het 400 jaar geleden zijn dat de Franeker Universiteit werd gesticht, die tot 1811 heeft bestaan (en van 1815 tot 1843 nog is opgevolgd door een Rijks Atheneum). Dit feit zal op **27 en 28 september 1985** te Franeker worden herdacht. Een nadere publikatie over deze herdenking zal nog volgen. Voorlopig moge de aandacht van onze lezers vooral worden gevestigd op een colloquium over de geschiedenis van de Franeker Universiteit dat op zaterdag 28 september in Franeker zal worden gehouden. Op 27 september zal een herdenkingsplechtigheid in Franeker plaatsvinden, waar prof. dr. W.Th.M. Frijhoff het woord zal voeren en waar het eerste exemplaar van de 'Gedenkbundel Franeker Universiteit 1585-1985' zal worden aangeboden. Op 27 september 's avonds zal in Leeuwarden een wetenschappelijke tentoonstelling betreffende de geschiedenis van de Franeker Universiteit worden geopend.

INVENTARISATIE VAN LOPEND ONDERZOEK OVER DE GESCHIEDENIS VAN HET HOGER ONDERWIJS

Op de verzending van de enquête-formulieren, die in mei van dit jaar heeft plaatsgevonden, is een redelijk grote respons gekomen. Bij de afsluiting van dit nummer (15 augustus 1984) waren ca. 40 formulieren, ingevuld, teruggestuurd. Zoals reeds aangekondigd zal hier, vanwege de beschikbare ruimte, slechts een selectie daaruit kunnen worden gepresenteerd. Het ligt in de bedoeling in de volgende afleveringen de presentatie van de reeds ontvangen en nog te ontvangen formulieren voort te zetten. De omvang van de verzamelde documentatie maakt het noodzakelijk de onderzoeksprojecten in verkorte vorm weer te geven. Uitsluitend nog lopende projecten worden opgenomen; reeds afgesloten onderzoek zal te zijner tijd een plaats krijgen in het bibliografisch overzicht dat jaarlijks door mevr. dr. H. de Ridder-Symoens in dit bulletin wordt gepubliceerd. Daartoe worden, na vermelding van de naam van de onderzoeker (voor het adres raadplege men de ledenlijst!), voor zover mogelijk en nodig, de volgende rubrieken gebruikt:

- A. Titel en/of omschrijving van het onderzoeksproject.
- B. Bestudeerde instelling(en), faculteiten, disciplines.
- C. Bestudeerde personen of groepen.
- D. Geografische begrenzing.
- E. Chronologische begrenzing.
- F. Fase waarin het onderzoek verkeert.
- G. Geplande publicatievorm.
- H. Geplande datum van afsluiting of publicatie.

Ahsmann, mevr. M.J.A.M.:

A. geschiedenis van het juridisch onderwijs; B. juridische faculteiten van Leiden, Orléans en Franeker; C. studenten en hoogleraren; D. 1575-1640; F. materiaalverzameling; G. boek, bijdrage aan bundel; H. 1985.

Auwers, mevr. M.J.A. van der:

A. carrièreverloop van een sociale groep, in casu het Gents professorenkorps. Onderzoek naar de determinerende factoren met betrekking tot de academische carrière. B. Rijksuniversiteit Gent: de 4 faculteiten: letteren en wijsbegeerte, rechten, wetenschappen, geneeskunde + de speciale scholen (ingenieursopleiding); D. Gent; E. 1835-1914 (1ste wet op het Belgisch hoger onderwijs); F. materiaalverzameling, bewerking; H. 1986.

Bergh, G.C.J.J. van den:

A. Geschiedenis van de Nederlandse rechtswetenschap XV-XVIIIe eeuw. (Onderzoekszwaartepunt in het kader van de taakverdeling tussen de Nederlandse universitaire rechtshistorische onderzoeksafdelingen sedert 1972). B. faculteiten rechtsgeleerdheid, rechtsgeleerde literatuur, capita van het geleerde recht; C. rechtsgeleerden, professoren, juristen; D. de Nederlanden; E. ca. 1475-1811; F. materiaalverzameling en bewerking; G. diverse vormen; H. niet bekend.

Bergh, G.C.J.J. van den:

A. the Life and Work of Gerard Noodt; Dutch Legal Scholarship between Humanism and Enlightenment; B. juridische faculteit Nijmegen, Franeker, Utrecht, Leiden. Rechtswetenschap, humanisme, Romeins recht, natuurrecht; C. Gerard Noodt (1647-1725); E. ca. 1600-1780; F. redactie; G. boek; H. 1987.

Bezemer, C.H.:

A. De repetitiones van Jacques de Révigny (een onderzoek naar deze onderwijsvorm bij Révigny, benevens een inventarisatie van de daarvan overgeleverde reportaties); B. rechtsschool van Orléans; E. 1250-1300; F. redactie; H. 1985.

Bockstaele, P.:

A. de wiskunde en de exacte natuurwetenschappen aan de oude Leuvense universiteit (1425-1797); B. de koninklijke leerstoel scheikunde, opgericht in 1685; F. materiaalverzameling, bewerking en redactie.

Bots, J.A.H. en Frijhoff, W.Th.M.:

A. de kwartierlijke universiteit van Nijmegen; B. overzicht van de

totale organisatie; C. hoogleraren, studenten; E. 1653-1679; een latere poging tot restauratie. F. bewerking; G. boek; H. 1988.

Breuker, Ph.H.:

A. Franeker Academie en cultuur in Friesland, in het bijzonder letterkunde en boekgeschiedenis; B. Franeker Academie en Athenaeum; D. Friesland; E. 1585-1843; F. materiaalverzameling; G. bijdrage aan tijdschrift; H. niet bekend.

Canoy-Olthoff, mevr. A.M.M.:

A. Inhoud van het privaatrechtsonderwijs in de 17e en 18e eeuw, mede aan de hand van dissertaties. Meer in het bijzonder: inheems recht als onderdeel van privaatrechtsonderwijs. B. Nederlandse universiteiten; D. Nederland/de Republiek; E. 1650-1750; F. materiaalverzameling; G. bijdrage aan tijdschrift; H. september 1986.

Feenstra, Robert:

A. geschiedenis van de rechtswetenschap en van het juridisch onderwijs; in het bijzonder: 1. aan de Rechtsschool te Orléans (13e-18e eeuw); 2. aan de universiteit te Leuven (15e eeuw); 3. aan de Noordnederlandse universiteiten en illustere scholen (17e en 18e eeuw); C. hoogleraren; F. materiaalverzameling en/of bewerking; G. boek en artikelen; H. niet bekend.

Frijhoff, W.Th.M.:

A. culturele niveaus en interactieprocessen in een Gelderse stad: Zutphen, middeleeuwen-1815; B. Latijnse school Zutphen, alle universiteiten in binnen- en buitenland; C. studenten uit de stad (en het Kwartier) Zutphen; F. bewerking; G. boek; H. 1988.

Groen, M.:

A. Overzichten. Verschenen (1) de Wetgeving, en (2) Maatschappelijke bevoegdheid. Volgens opstellen over afzonderlijke faculteiten. D. Nederland; E. 1815-ca. 1980 (1960); F. materiaalverzameling, bewerking, redactie; G. voorlopig reeks technische rapporten; H. 1990-1992. Mogelijk daarna omwerking tot boek (?).

Haks, D.:

A. Institutionele en sociale geschiedenis van de Leidse universiteit 1575-1813; B. Leidse universiteit; C. studenten, professoren;

E. 1575-1813; F. verkennende fase; G. boek.

Hoorn, M.A.M. van:

A. *Jan Hendrik van Swinden (1746-1823), leven, werk, invloed*. Van Swinden was hoogleraar te Franeker (1767-1785) en te Amsterdam (1785-1823); gaf onderwijs in de wis-, natuur- en sterrekunde en de filosofie; deed in zijn Franeker-periode intensief onderzoek op het gebied van de electrostatica en de meteorologie; was in Amsterdam zeer actief in het genootschapsleven (Felix Meritis), bekleedde openbare functies en deed metrologisch onderzoek. B. de wis-, natuur- en sterrekunde te Franeker en Amsterdam i.v.m. Van Swinden; E. 1767-1823; F. verkennende fase, materiaalverzameling; G. boek; H. 1987.

Kamerling, J.:

A. geschiedenis van de kerkgeschiedenisbeoefening in Nederland gedurende de 19e eeuw in het algemeen en die van de periode 1800-1850 in het bijzonder. Concreet: Kerkgeschiedenisbeoefening onder invloed van Ph.W. van Heusde. B. theologische faculteiten; C. theologische hoogleraren; F. bewerking; G. boek; H. ?

Leupen, P.H.D.:

A. Mannen in dienst van de staat. De politieke theorie in het werk van Pierre Dubois (ca. 1300); B. 14e-eeuwse koningschap, bureaucratie, instellingen rechtsgeleerdheid, romeins en canoniek recht Universiteit van Parijs; C. juristen, legisten, canonisten, theologen, filosofen, o.a. G. de Nogaret, P. Flote en E. de Marigny; D. Frankrijk; E. ca. 1300; F. verkennende fase, materiaalverzameling en bewerking; G. bijdrage aan tijdschrift; H. 1985/1986.

Otterspeer, W.:

A. de mentaliteit van het professoraat in het Interbellum; B. universiteiten van Leiden, Groningen, Utrecht, Amsterdam; C. de aan de genoemde instellingen docerende hoogleraren tussen 1918 en 1940; F. materiaalverzameling; G. boek; H. 1985.

Otterspeer / J. Schuller tot Peursum Meijer:

A. het Locarno van de wetenschap. Een onderzoek naar de rol van een tiental Nederlandse hoogleraren (o.a. Lorentz en Van Vollenhoven) om de boycot van de Duitse wetenschap na de Eerste Wereld-

oorlog in de internationale wetenschappelijke discussie ongedaan te maken. B. Koninklijke Akademie van Wetenschappen; C. Lorentz, Van Vollenhoven, Kapteyn, Heymans, Salverda de Grave, Kruyt, Went, Brouwer; D. Nederland; E. 1900-1940; F. bewerking; G. boek; H. voorjaar 1985.

Palm, L.C.:

Gedenkboek RU Utrecht 1936-1986; geschiedenis van de faculteit van wiskunde en natuurwetenschappen; B. faculteit W. & N., RU Utrecht; C. vakgroepen, medewerkers, docenten; D. Rijksuniversiteit Utrecht; E. 1936-1986; F. materiaalverzameling, bewerking; G. bijdrage aan bundel; H. 1986.

Ridder-Symoens, mevr. H. de:

A. *Peregrinatio Academica* in Europa; C. studenten en professoren; D. Europa; E. 13e-18e eeuw; F. bewerking; G. boek, bijdrage aan bundel; H. niet bekend.

Ridder-Symoens, mevr. H. de:

A. Biografieën van de Zuidnederlandse studenten ingeschreven in de *Libri Procuratorum* van de universiteit van Orléans (1547-1602) (in samenwerking met C.M. Ridderikhoff); C. afgestudeerde juristen; D. Zuidelijke Nederlanden, universiteit Orléans; E. tweede helft 16e en eerste helft 17e eeuw; F. materiaalverzameling; G. boek; H. niet bekend.

Ridderikhoff, mevr. C.M.:

A. Noordnederlanders aan de universiteit van Orléans; B. Germaanse natie universiteit Orléans, juridische faculteit; C. studenten/toeristen; E. 1378, 1444-1689; F. verkennende fase, materiaalverzameling.

Ridderikhoff, mevr. C.M.:

A. Uitgave en bewerking van: Les Livres des procureurs de la nation germanique de l'ancienne Université d'Orléans, 1444-1602: premier Livre, 1444-1546; deuxième Livre, 1546-1567; troisième Livre, 1567-1587; quatrième Livre, 1587-1602; B. Germaanse natie; universiteit Orléans; juridische faculteit; C. studenten uit het Duitse Rijk; D. N.-W. Europa; E. 1444-1602; F. bewerking en redactie; G. boek; H. 1986.

Roelevink, mevr. J.:

A. het geschiedenisonderwijs aan de Nederlandse universiteiten in de 18e en de vroege 19e eeuw. Hoofdproject: Universiteit van Utrecht 1735-1839. Afgesloten deelproject: Athenaeum Illustre van Amsterdam, 18e eeuw; B. faculteit artes/letteren in Utrecht en Amsterdam; C. hoogleraren; F. redactie; G. boek; H. 1985.

Snelders, H.A.M.:

A. de studie en beoefening van de natuurwetenschappen aan de Nederlandse universiteiten en hogescholen; B. natuur- en scheikunde; C. hoogleraren, promovendi met beroepsmogelijkheden; D. Nederland; E. 19e eeuw; F. bewerking; G. (boek), bijdrage aan tijdschrift; H. afsluiting 1987.

Soetermeer, F.P.W.:

A. De peca in juridische handschriften. Onderdelen: - de organisatie van het stationariaat in Bologna; - reconstructie van Bolognese exemplaria van de tekst van en de glossa ordinaria op de onderdelen van het Corpus iuris civilis en het Decretum Gratiani; - additiones van Parijse Decretisten op de glosse op het Decretum Gratiani in Noordfranse en Engelse handschriften; B. vooral de universiteit van Bologna, daarnaast Parijs; D. Bologna en Parijs; E. ca. 1250- ca. 1400; F. materiaalverzameling en bewerking; G. boek, bijdrage aan tijdschrift; H. 1987.

Theunissen, B.:

A. de ontwikkeling van de morphologie in Nederland in de periode 1860-1940; Eugène Dubois' paleoanthropologisch onderzoek (promotie); B. wis./nat. en medische faculteiten der Nederlandse universiteiten; C. zoölogen, (medische) anatomen en paleontologen; F. materiaalverzameling; G. boek, bijdrage aan tijdschrift; H. 1985.

Waal, E.G.E. van der:

A. geschiedenis van de Leidse theologische faculteit in de 18e eeuw; B. theologische faculteit; F. bewerking; G. boek; H. 1986/87.

VERSLAG van de tweede vergadering van de Nederlandse Werkgroep Universiteitsgeschiedenis, in het Instituut voor Rechtsgeschiedenis, Janskerkhof te Utrecht, op maandag 2 april 1984, te 14.30 uur.

Aanwezig (32): M.J.A.M. Ahsmann, G.C.J.J. van den Bergh, H. Beukers, Th. Bögels, H.A. Bosman-Jelgersma, J.A.H. Bots, M. Evers, R. Feenstra, A. Frank-van Westrienen, W.Th.M. Frijhoff, P.A.M. Geurts, C.L. Heesakkers, G.Th. Jensma, E. Kegel-Brinkgreve, P.H.D. Leupen, A.M. Luyendijk-Elshout, W. Otterspeer, L. van Poelgeest (Werkgroep Elites, Leiden), G.H.M. Posthumus Meyjes, F. Postma, A.W. Reinink, C.M. Ridderikhoff, J. Schuller tot Peursum-Meijer, F.R.H. Smit, H.A.M. Snelders, B.H. Stolte jr., L. Terken, B. Theunissen, E.H. Waterbolk, A.G. Weiler, O. Weijers, S. van der Woude.

Bericht van verhindering ontvangen van: J. van den Berg, C.H. Bezemer, A.M.M. Canoy-Olthoff, A.E. Cohen, J.A. van Dorsten, P. Gerbenzon, H.J. de Jonge, A. Krikke, R.W.G. Lombarts, H. de Ridder-Symoens, J. Scheurkogel, J. Sperna Weiland, J. de Vet, G. Vossers, F. Westra.

In zijn openingswoord schetst de voorzitter, prof. mr. R. Feenstra, de activiteiten van de werkgroep sinds haar oprichtingsvergadering van 3 oktober 1983. Tot nu toe hebben 80 geïnteresseerden in de geschiedenis van het hoger onderwijs zich als lid opgegeven, met daarbij nog 18 abonnementen van instellingen en bibliotheken op het bulletin *Batavia Academica*. In de komende afleveringen van het bulletin zal een begin worden gemaakt met de publicatie van een gedetailleerde documentatie omtrent de lopende onderzoeksprojecten der leden. Een hiervoor bestemd enquêteformulier wordt momenteel door de redactie van *Batavia Academica* voorbereid.

De voorzitter doet mededeling van een schrijven van mevr. dr. H. de Ridder-Symoens, waarin zij verslag uitbrengt van de eerste bijeenkomst van de Kontaktgroep Universiteitsgeschiedenis, op zaterdag 10 maart 1984 te Leuven. Besloten wordt dat de Nederlandse werkgroep zal ijveren voor het onderhouden van vriendschappelijke betrekkingen met de Belgische zustervereniging.

Hierna vervolgt de voorzitter zijn openingswoord met de mededeling dat de werkgroep is uitgenodigd om deel te nemen aan de herdenking van de stichting der Franeker academie in 1585. De festiviteiten zullen eind september 1985 plaatsvinden. De leden ontvangen

nader bericht op de eerstvolgende bijeenkomst van de werkgroep op donderdag 14 februari 1985 te Utrecht.

Om 15.00 uur presenteert mevr. dr. O. Weijers haar studie *De terminologie van de universiteiten in de 13e eeuw* (*Batavia Academica*, II (1984), 1-11). Een levendige discussie volgt; onderwerpen die daarbij aan de orde komen, hebben betrekking op de kosten verbonden aan de *inceptio* (Weiler), de inspiratiebronnen voor het gebruik van het woord *collegium* in de betekenis van huisvesting van studenten (Van den Bergh, Reinink, Geurts) en tenslotte op het onderscheid tussen *legere* en *regere* (Ridderikhoff, Weiler).

Na een korte theepauze houdt mevr. drs. E. Kegel-Brinkgreve een voordracht over *De rol van de retorica in Boerhaaves Orationes*. Ook deze voordracht eindigt met een geanimeerde discussie. Verschillende leden verdiepen zich nu in de voor- en nadelen van een retorische vormgeving aan wetenschappelijke verhandelingen (Snelders, Bots, Heesakkers, Van den Bergh, Reinink, Evers). Het verhaal van mevr. Kegel zal in *Batavia Academica* verschijnen.

Tenslotte vraagt prof. dr. S. van der Woude het woord. Hij bericht hoe hij tijdens zijn ambtsperiode aan de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam een kaartstelsel heeft aangelegd van dissertaties, disputaties, oraties aan de oude Noordnederlandse hogescholen. Het stelsel omvat ongeveer 100.000 fiches. Naarmate meer onderzoekers gebruik maken van zijn stelsel, des te sterker groeit het verlangen naar een betere toegankelijkheid. Derhalve nodigt de initiatiefnemer de werkgroep uit om voorstellen uit te werken in de richting van een meer algemene consultatie van het stelsel. De uitnodiging wordt met dank aan prof. Van der Woude voor het gestelde vertrouwen aanvaard.

Om 17.00 uur sluit de voorzitter de vergadering. Echter de middag is al verstreken, wanneer de laatste leden afscheid nemen van prof. mr. G.C.J.J. van den Bergh, de charmante gastheer van deze bijeenkomst.

LIJST VAN LEDEN (stand 15-8-1984)

dr. J.F.M.C. Aarts, Huygensweg 4, 6522 HL Nijmegen
 mevr. mr. M.J.A.M. Ahsmann, Sam van Houtenplein 16, 2314 EE Leiden
 mevr. M. van der Auwera, Lindestraat 28, B-9920 Lovendegem, België
 drs. R. Bastiaanse, Pieter Breughelstraat 35, 5213 BL Den Bosch
 mevr. dr. Chr. Berkvens-Stevelinck, Hargplein 17, 3121 VB Schiedam
 prof.dr. J. van den Berg, Witte Singel 31, 2311 BH Leiden
 prof.dr. G.C.J.J. van den Bergh, Proosdijweg 1, 6525 ET Nijmegen
 dr. K. van Berkel, Lindeboom 45, 4101 WG Culemborg
 dr. H. Beukers, Van der Valk Boumanweg 40, 2352 JD Leiden
 mr. C.H. Bezemer, Boommarkt 3-B, 2311 EA Leiden
 prof.dr. W.P. Blockmans, E. Poetoustraat 25, B-9910 Gent, België
 prof.dr. P.P. Bockstaale, Graetboslaan 9, B-3031 Oud Heverlee, België
 drs. Th. Bögels, Rijn- en Schiekade 34, 2311 AL Leiden
 mevr. dr. E.P. de Booy, Frans Halslaan 74, 3723 EH Bilthoven
 mevr. prof.dr. H.A. Bosman-Jelgersma, Mathenesselaan 1, 2343 HA Oegstgeest
 prof.dr. J.A.H. Bots, Hijlekamp 12, 6585 XT Mook
 drs. R. Breugelmans, Cobetstraat 47, 2313 KA Leiden
 drs. Ph.N. Breuker, Fryske Akademy, Coulonhûs, Doelestrjitte 8, 8911 DX Leeuwarden
 mevr. mr. A.M.M. Canoy-Olthoff, Weezenhof 37-10, 6536 HJ Nijmegen
 prof.dr. A.E. Cohen, Van Brouchovenlaan 4, 2343 HD Oegstgeest
 prof.dr. J.A. van Dorsten, Schelpenkade 10, 2313 ZT Leiden
 dr. M. Evers, Erasmusplein 1, 6500 HD Nijmegen
 dr. S. Faber, Parklaan 10, 2011 KV Haarlem
 prof.dr. R. Feenstra, Van Slingelandtlaan 3, 2334 CA Leiden
 drs. L. François, Chrysantenstraat 19B, B-8400 Oostende, België
 mevr. dr. A. Frank-van Westrienen, Vondellaan 6, 2111 CN Aerdenhout
 prof.dr. W.Th.M. Frijhoff, Jan van Ghestellaan 25, 3054 CE Rotterdam
 prof.dr. A.L. Gabriel, University of Notre Dame, P.O. Box 578, Notre Dame Indiana 46556, U.S.A.
 prof.dr. P. Gerbenzon, Kerklaan 56, 9751 NP Haren
 dr. P.A.M. Geurts, Vermeerstraat 7, 6521 LT Nijmegen
 prof.dr. M. Groen, Lijsterbesstraat 3, 5671 AE Nuenen
 dr. D. Haks, Van Aerssenstraat 288, 2582 JZ 's-Gravenhage
 dr. C.L. Heesakkers, Berlagestraat 19, 2321 EK Leiden
 drs. J. Heniger, Goudenregenstraat 70, 4131 BE Vianen
 Hoge Raad van Adel, Nassaulaan 18, 2514 JT 's-Gravenhage

drs. M.A.M. van Hoorn, Sieberg 701, 5403 WK Uden
 prof.dr. R. Hooykaas, Krullelaan 35, 3701 TB Zeist
 drs. E. Houwaert, Van Diemerbroekstraat 149, 6512 BA Nijmegen
 prof.dr. A.H. Huussen, Troelstralaan 49, 9722 JD Groningen
 dr. A.E.M. Janssen, Van Nispenstraat 25, 6521 KJ Nijmegen
 drs. G.Th. Jensma, Soendastraat 17, 9715 NJ Groningen
 prof.dr. O.J. de Jong, Marislaan 10, 3582 HE Utrecht
 dr. H.J. de Jonge, Prof. Zeemanlaan 47, 2313 SW Leiden
 drs. J. Kamerling, Berkenlaan 4, 3951 XX Maarn
 mevr. drs. E. Kegel-Brinkgreve, Kennemerstraatweg 152^h, 1851 AV Heiloo
 mr. W.R.H. Koops, Poorthofsweg 20, 9751 CE Haren
 mr. A. Krikke, Vliegersplein 39, 2141 VD Vijfhuizen
 dr. P.H.D. Leupen, Hermelijnstraat 62, 6531 JZ Nijmegen
 drs. M.J. van Lieburg, Vivaldihof 22, 2402 VG Alphen aan den Rijn
 prof.dr. J. Lokin, Westerkade 5, 9718 AP Groningen
 mr. R.W.G. Lombarts, Tiboel Siegenbeekstraat 17, 2313 HA Leiden
 prof.dr. Th.H. Lunsingh Scheurleer, Cobetstraat 46, 2313 KD Leiden
 drs. H.W. Luttikholt, Elandstraat 166¹, 1016 SJ Amsterdam
 mevr. prof.dr. A.M. Luyendijk-Elshout, Prins Bernhardlaan 60, 2341 KL Oegstgeest
 dr. Th.J. Meijer, Overburgkade 35, 2275 XV Voorburg
 drs. W.W. Mijnhardt, Wolfhezerweg 50, 6574 AE Wolfheze
 drs. H. Mulder, Gyzelaarslaan 32, 9727 CV Groningen
 drs. W. Otterspeer, Strobloem 11, 2317 LD Leiden
 drs. L.C. Palm, Fideliolaan 250-D, 1183 PT Amstelveen
 dr. C. de Pater, Krugeraan 69, 2806 EC Gouda
 prof.dr. G.H.M. Posthumus Meyjes, Willem de Zwijgerlaan 20, 2341 EX Oegstgeest
 drs. F. Postma, Kerkbuurt 66, 1511 BE Oostzaan
 prof.dr. A.W. Reinink, Kromme Nieuwe Gracht 26, 3512 HJ Utrecht
 mevr. dr. H. de Ridder-Symoens, Grote Baan 98, B-9920 Lovendegem, België
 mevr. dr. C.M. Ridderikhoff, Marijkestraat 79, 1111 EJ Diemen
 mevr. drs. J. Roelevink, Chopinrode 63, 2717 BJ Zoetermeer
 jhr. mr. R.C.C. de Savornin Lohman, Coehoornsingel 54, 7201 AD Zutphen
 drs. J. Scheurkogel, Van Swietenstraat 23, 2334 EA Leiden
 mevr. M. Schillings, Willem Schiffstraat 9, 6525 BP Nijmegen
 mevr. drs. J. Schuller tot Peursum-Meijer, De Petten 6, 9363 AH Marum
 drs. F.R.H. Smit, Tuinbouwstraat 91, 9717 JD Groningen
 prof.dr. H.A.M. Snelders, Kruisbeklaan 18, 3722 TH Bilthoven
 mr. F.P.W. Soetermeer, Elzas 28, 3524 RW Utrecht

prof.dr. J. Sperna Weiland, Oudorpweg 32, 3062 RD Rotterdam
dr. B.H. Stolte jr., Noorderstationsstraat 37, 9716 AP Groningen
mevr. drs. L. Terken, Langeweg 67, 4133 AT Vianen
drs. B. Theunissen, Poortstraat 80, 3572 HM Utrecht
mr. T.J. Veen, Heemsteedse Dreef 156, 2102 KR Heemstede
dr. J.J.V.M. de Vet, Bosweg 10, 6573 EA Beek bij Nijmegen
drs. R.P.W. Visser, Prinseheuvellaan 5, 3951 VA Maarn
prof.dr.ir. G. Vossers, Willibrorduslaan 129, 5581 GD Waalre
mr. C.J.D. Waal, Bergschild 31, 7411 EL Deventer
mevr.drs. E.G.E. van der Wall, Burg. Ketelaarstraat 31, 2361 AA Warmond
prof.dr. E.H. Waterbolk, Rijksstraatweg 98g, 9752 BJ Haren
mevr.dr. O. Weijers, Nic. Beetslaan 91, 2273 RB Voorburg
prof.dr. A.G. Weiler, Baljuwstraat 20, 6525 XM Nijmegen
Werkgroep Elites, Doelensteeg 16, 2311 VL Leiden
drs. F. Westra, Nieuwe Boteringestraat 96b, 9712 PS Groningen
dr. J.L.L.J. Wieërs, Eilenbergstraat 204, 5011 EC Tilburg
prof.dr. J.J. Woltjer, Prinses Beatrixlaan 40, 2341 TZ Oegstgeest
prof.dr. S. van der Woude, Noorderkade 11, 8861 HJ Harlingen